

PERE BALANÀ I ABADIA

***EL PERÍODE ISLÀMIC DE LA NOSTRA HISTÒRIA
(SEGLES VII-XII) SEGONS LA VERSIÓ ACTUAL DEL
DICCIONARI D'HISTÒRIA DE CATALUNYA***

ABSTRACT

In accordance with the success of the translation of the Chambers Dictionary of World History into catalan, the same publishers designed a Dictionary of Catalanian History (Barcelona, Edicions 62, 2nd edition, 1993). The task was assigned to several specialists in each age or period, but the final results are not fully acceptable. Thus the medieval times (VIII-XII centuries), with the well-known relations between the Islamic power settled in Spain (Al-Andalus) and the growing Christians authorities in the northeast of the Iberian Peninsula, have been clearly decreased. Only 74 of the 4.549 items (1,64%) speak about this subject matter along all the compilation. In despite of some inexplicable omissions of concepts like "arabic" or "berber", the autor thinks that with only a few 50 new items, the true history of Catalonia would be more accurated.

INTRODUCCIÓ

Pocs mesos després que el meu llibre *Els Musulmans a Catalunya (713-1153). Assaig de síntesi orientativa* (Sabadell, AUSA, 1993), sortia a la llum la segona edició de l'obra col·lectiva *Diccionari d'Història de Catalunya* (Barcelona, Edicions 62, juny 1993). És evident, per tant, que no vaig poder tenir-la en compte en redactar l'original d'aquella monografia. Ara bé, en el transcurs de la preparació del més recent *L'Islam a Catalunya (segles VIII-XII)*, editat a Barcelona per Rafael Dalmau (col·lecció "Nissaga", nº 13), novembre 1997, he tingut l'oportunitat i la voluntat d'avaluar l'aportació del *Diccionari* esmentat a l'etapa de la presència musulmana a Catalunya mentre aquesta pròpia presència implicava alguna mena de poder polític aliè al que depenia dels comtes del futur Principat. Les pàgines que segueixen representen el fruit breu d'algunes reflexions i proposen alguns suggeriments que ja

havia anat apuntant en estudis anteriors i que, més o menys, han fet fortuna.¹ Faig referència, doncs, a la minsa atenció que les obres generals d'Història de Catalunya han prestat de sempre a l'etapa considerada.

Per ser honest, he de reconèixer que, al propi *Pròleg* del Diccionari (pàg. XIII), hi trobo uns mots de Jesús Mestre i Campi que m'han esperonat a encetar aquesta aportació: "Som conscients del caràcter de provisionalitat d'aquest tipus d'obres, a mercè de la pròpia evolució de la ciència històrica, i, per tant, de cara a una possible segona edició revisada, es recolliran i s'avaluaran totes aquelles indicacions sobre errors puntuals o propostes d'inclusió de noves veus". Em donaria per satisfet si l'esforç d'anàlisi de l'obra contemplada fornís algun fruit aprofitable.

METODOLOGIA EMPRADA

El *Diccionari d'Història de Catalunya* consta de 4.500 "veus" o entrades, talment com afirma el *Pròleg* citat (pàg. XI). Relatives a l'etapa islàmica, n'he comptat -amb un criteri ampli- 74, que corresponen a un percentatge de l'1,64. Però, encara, de les 74, si descomptem les remissions d'una veu a una altra (21), generalment amb una extensió d'1 o 2 línies, el percentatge (53/4.500) es redueix a un 1,17. Haver dedicat quasi trenta anys de recerca a aquest petit raconet de la nostra història, a títol merament personal, produeix una certa satisfacció!

Bo i respectant el sistema de transliteració de la llengua àrbiga emprat al *Diccionari*, però prescindint de la majoria dels signes diacrítics, val a dir que, més en detall, de cada "veu" o entrada, he tingut en compte els paràmetres següents, amb les abreviatures que incloc:

1. Si es tracta d'un article redactat (A) o d'una remissió interna de l'obra (R).
2. Cito exactament la numeració de la o de les pàgines en què apareix l'entrada, les columnes (*a*, esquerra; *b*, dreta) que ocupa i el nombre de línies que li van ser assignades.²
3. El material que podríem considerar complementari per a cada entrada està format com a màxim per "Publicacions" (P) i "Lectures" (L) recomanades.
4. A la fi, si hi figura explícitament, desenvolupo el nom complet de l'autor o autora dels articles -les remissions són anònimes- d'acord amb les sigles que consten a les pàgines inicials el propi *Diccionari*.

RESUM DE LES DADES CONSTATADES

1. Abu `Abd Allah Muhammad ibn Sa`d ibn Mardanis (R a Ibn Mardanis) (4*a*; 2).
2. Abu Bakr al-Turtusi (A; 4; 22; P; L; Dolors Bramon Planas).
3. Abu Ga`far Ahmad al-Muqtadir (R a banu Hud) (4*b*; 2).
4. Abu Sa`id `Abd al-Rahman (A; 4*b*; 13; L; Dolors Bramon Planas).

5. Abu-l-Hasan `Ali ibn Ruburtayr (A; 4*b*; 13; Dolors Bramon Planas).
6. aceifa (A; 8*b*; 14; Jordi Morelló i Baget)
7. `ahd (A; 16; 14; Dolors Bramon Planas)
8. Ahmad ibn Yusuf, al-Musta`in II (R a Yusuf ibn Ahmad al-Mu`tamin (³; 2)
9. Aissó, revolta d' (A; 18*a*; 24; L; Jordi Morelló i Baget).
10. Al-Musta`in⁴ (R a Sulayman ibn Muhammad ibn Hud) (19*b*; 2).
11. Al-Musta`in II⁴ (R a banu Hud; 19*b*; 1)
12. Albesa, batalla d' (A; 21*a*; 14; Jordi Morelló i Baget).
13. alcaid (A; 22*a*; 8).
14. alfaquecs (R a captius; 23*a*; 1)
15. aljama (A; 28; 16; Dolors Bramon Planas/Jaume Riera i Sans).
16. almud (A; 33*a*; 8).⁵
17. `Aysun (R a Sulayman ibn Yaqtan al-`Arabi) (81*b*; 1).
18. banu Hud⁶ (A; 94; 32; L; Dolors Bramon Planas).
19. banu Qasi (A; 94*b*; L; Dolors Bramon Planas)
20. Castell Formós (A; 210; 25; L; Imma Ollich i Castanyer).
21. Cid Campeador, el⁷ (A; 243*a*; 33; L; Jordi Morelló i Baget).
22. cora (A; 300*b*; 8).
23. Còrdova, expedició de (A; 302; 21; L; Dolors Bramon Planas).
24. Díaz de Vivar, Rodrigo (R. Cid Campeador, el) (348*b*; 2).
25. dimmís (R a `ahd) (351*b*; 1).
26. dinar (A; 351*b*; 28; L; Anna Maria Balaguer Prunés).
27. dirhem (A; 355*b*; 19; Anna Maria Balaguer Prunés).
28. eixaric (A; 378*a*; 10).
29. emir (A; 382*b*; 9).
30. Fèlix [d'Urgell]⁸ (A; 438*b*; 25; L; Prim Bertran i Roigé)
31. Gerbert d'Orlhac⁹ (A; 499*a*; 21; L; Jordi Fernández i Cuadrench).
32. gizya (R a `ahd) (506*a*; 1).
33. Guifré I, el Pelós¹⁰ (A; 531; 58; L; Josep Maria Salrach Marés).
34. harag (R a `ahd) (537*a*; 1).
35. hispani¹¹ (A; 540; 44; Josep Maria Salrach Marés).
36. Ibn `A'isa, Muhammad (A; 556*a*; 10; Dolors Bramon Planas).
37. Ibn Abi Randaqa (R a Abu Bakr al-Turtusi) (556*a*; 1).
38. Islam (A; 574-575; 39; Dolors Bramon Planas).
39. Isma`il ibn Musa (A; 575*b*; 12; Dolors Bramon Planas).
40. Labib al-`Amiri al-Fata (A; 603*b*; 20; Dolors Bramon Planas).
41. Lleida, taifa de (A; 614*b*; 20; Dolors Bramon Planas).
42. Llop ibn Muhammad ibn Llop (A; 623*a*; 14; Dolors Bramon Planas).
43. mancús (A; 642-643; 65; Anna Maria Balaguer Prunés).
44. Millàs i Vallicrosa, Josep Maria¹² (A; 689; 52; P; L; Ramon Grau i Fernández).
45. miscal (R a dinar) (695*b*; 1).
46. morabatí (A; 716*a*; 33; Anna Maria Balaguer Prunés).

47. moreria (R a aljama) (718*a*; 1).
48. moro (R a sarraí) (719*a*; 1).
49. mossàrab (A; 719-720; 37; Dolors Bramon Planas).
50. mudèjar (R a sarraí) (721*b*; 1).
51. Muhammad al-Tawil (A; 721-722; 19; L; Dolors Bramon Planas).
52. Muhammad ibn Llop (A; 722*a*; 15; Dolors Bramon Planas).
53. Muhammad ibn Llop II (R a banu Qasi) (722*a*; 1).
54. muladita¹³ (A; 722; 20; Dolors Bramon Planas).
55. Mundir al-Hagib `Imad al-Dawla (A; 722*b*; 18; Dolors Bramon Planas).
56. Munussa (A; 724*a*; 18; L; Dolors Bramon Planas).
57. Musa ibn Fortun ibn Qasi (A; 726*b*; 11; Dolors Bramon Planas).
58. Musa ibn Musa ibn Fortun (A; 726-727; 21; Dolors Bramon Planas).
59. Mutarrif ibn Musa ibn Fortun (R a banu Qasi) (728*a*; 2).
60. parias¹⁴ (A; 784*a*; 7).
61. quirat (A; 877*b*; 15; Anna Maria Balaguer Prunés).
62. Saragossa, taifa de¹⁵ (A; 974*a*; 16; Dolors Bramon Planas).
63. sarraí (A; 976; 46; Dolors Bramon Planas).
64. suda (A; 1.026*a*; 22; Dolors Bramon Planas).
65. Sulayman ibn Muhammad ibn Hud⁶ (A; 1.027*b*; 10; Dolors Bramon Planas).
66. Sulayman ibn Yaqtan al-`Arabi (A; 1.027*b*; 15; L; Dolors Bramon Planas).
67. sulh (A; 1.027*b*; 13; Dolors Bramon Planas).
68. tagarí (A; 1.031*a*; 10).
69. taifa (A; 1.031; 22; Dolors Bramon Planas).
70. Tortosa, taifa de¹⁶ (A; 1.059; 25; Dolors Bramon Planas).
71. `Utman Abu Nasir (R a Munussa) (1.087*a*; 1).
72. valí (R a cora) (1.093*a*; 1).
73. Yusuf al-Muzaffar (R a banu Hud)⁶ (1.143*b*; 1).
74. Yusuf ibn Ahmad al-Mu`tain (A; 1.143*b*; 13; Dolors Bramon Planas).

ALGUNES OBSERVACIONS I SUGGERIMENTS

Potser tenim una tendència innata i morbosa a descobrir els “gots mig buits”, i per això, voldria remarcar la part positiva dels articles que acabo de llistar, que la tenen. Tanmateix, podríem fer una distinció entre defectes de pes i altres de detall. Entre els primers, i sense pretendre seguir un ordre taxonòmic de qualitat, indiquem:

1) Tenint entrada pròpia els “jueus”, perquè no l’han aconseguida els “àrabs”, “berebers”, “eslaus” i “almoràvits”, per exemple? ¿Es tracta, tal vegada, d’un reflex a petita escala de l’anomenat “rebuig del moro” o de l’“arabofòbia latent”?¹⁶ Jesús Mestre i Campi, curiosament, diu al *Pròleg* esmentat que “altres autors, a instàncies

de la direcció, han fet propostes d'inclusió o exclusió de veus i suggeriments sobre el seu tractament específic. Cal citar aquests autors... Dolors Bramon sobre els criteris a seguir amb els àrabs [negreta meva]" (pàg. XI).

2) Que hi va haver una romanització de les terres catalanes resta ben palès. ¿Per què l'entrada "Islam" no té la seva continuació natural en "islamització"?¹⁷

3) L'examen realitzat ens fa una mica l'efecte que la societat andalusina habitant en terres catalanes durant més de 400 anys no tenia unes estructures administratives, jurídiques, socials, econòmiques, militars, religioses o culturals pròpies: ¿on paren la "Frontera Superior", el "Tagr al-Xarqi", els "iqlim", els "cadis", els "alfaquins", els "amils", els "alamins", les "aldees", les "alqueries", les "almúnies"¹⁸, les "sèquies", els "qanàt", les "sínies", el "al-`askar", les "ràtzies", els "husun", les "alcassabes", els "al-qal'at", les "ràpites", les "talaies", les "borges", les "mesquites", els "ulemes", els "banys (o hammam)" per citar tan sols uns quants exemples?

4) Les troballes arqueològiques de les èpoques prehistòrica, ibèrica, romana i visigòtica són ben representades al *Diccionari*. Això no obstant; a part de l'entrada "Castell Formós", ¿què en sabem de les excavacions dutes a terme sobre restes dels temps islàmics?¹⁹ Només per proximitat, ¿no caldria haver dit quatre mots del Pla d'Almatà, posem per cas?

Pel que fa als segons, menys importants probablement:

1) A l'entrada "taifa", apareix una remissió a "règul" que després no trobem al *Diccionari*.

2) Les veus "Lleida, taifa de" i "Tortosa, taifa de"²⁰ podrien haver incorporat algunes lectures prou vàlides i divulgades.

3) La remissió d'Utman Abu Nasir a Munussa -nom pel qual realment el coneix tothom- es podia eliminar sense problemes i, en canvi, hauria estat interessant d'introduir l'entrada "Lampègia", nom de l'esposa cristiana del cabdill berber de qui parlem. Els matrimonis "mixtos", encara que fossin "d'Estat", constitueixen un factor important en qualsevol procés d'integració ètnica i/o cultural.

4) Per enllestir, em limitaré a enumerar alfabèticament alguns noms propis que, al meu entendre, també podrien millorar la qualitat d'aquesta prevista segona edició del *Diccionari*: Bahlul ibn Marzuq, Abu-l-Haggag; Balltarga, batalla de; banu `Amrus; banu Hasim; banu Musa; banu at-Tawil; banu Sabrit; banu Tugib; Fraga; Fraxinetum; Gotmar, bisbe de Girona; Ibrahim ibn Ga`qub al-Isra'ili al-Turtusi; Mansur, al (o Almansor); Martorell, batalla del congost de; Mequinsena; Siurana de Prades; Solibernat; `Udri, al-.

En termes de percentatges, si algun lector ha tingut la paciència de comptar totes les propostes, passariem a un total de $53 + 49 = 102$. Sobre les ara 4.549, l'Islam a Catalunya obtindria una representació del 2,24%. No sé si és el més ajustat a la realitat històrica del nostre país. En qualsevol cas, a mi em sembla més representatiu d'una etapa que es perllonga entre els anys 713 i el 1153 en sentit estricte.

NOTES

1. Els percentatges reduïts de l'empremta islàmica en la història catalana, que vaig assenyalar ja fa anys per a la *Història de Catalunya Salvat*, en 6 volums, han estat represos com a arguments adoptats almenys pels arabistes Mikel de Epalza i Dolors Bramon en diversos treballs.

2. L'autoritat a qui es va delegar aquesta tasca, més difícil del que hom pot pensar -i ho dic per experiència pròpia, perquè em va ser assignada ja fa anys per al *Diccionario Enciclopédico Salvat*, en 20 volums- fou la Dra. Dolors Bramon (*Pròleg*, pàg. XI). I, a l'hora de la veritat, les retallades sovintegen perquè hi ha molts camps i períodes de la història que entren en competència per acabar donant un producte editorial prou engrescador i equilibrat per al potencial comprador-consumidor.

3. He perdut, en el moment de redactar aquest article, la paginació i columnació concretes de l'entrada, que, en tot cas, queden entre les pàgines 16 i 18.

4. En general, en l'àmbit de les publicacions d'arabisme, l'article *al-* (i totes les seves possibles variants) no acostumen a ser tingudes en compte a efectes d'ordenació alfabètica. Un lector buscarà més aviat aquest personatge per la "m" de *Musta'in*. El model clàssic seria el de l'*Encyclopédie de l'Islam* (2ª edició en curs de publicació a partir dels anys seixanta).

5. S'hi fa constar que la mesura és d'origen àrab, circumstància que no es dona en d'altres casos clars (cadaf, cafis, faneca, màquila, rova, salma, etc.).

6. La "H" duu erròniament un punt diacrític sota la lletra.

7. Admès aquí per la seva relació amb els comtes catalans mentre feia de mercenari dels reis de taifes veïns.

8. Per la seva relació amb l'heretgia adopcionista. Cf. *L'Islam a Catalunya*, op. cit., p. 101.

9. Estudiós de la ciència islàmica a Vic i Ripoll (*ibidem*, p. 102).

10. Enfrontat als musulmans en la seva tasca de repoblació (*ibidem*, pp. 32-33).

11. Sobre aquest element poblacional, vegeu Flocel SABATÉ, *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): ¿Conquesta o repoblació?*, Lleida, Universitat de Lleida, col·lecció Espai/Temps, n° 28, 1996, pp. 35 i ss.

12. Autor de l'únic recull, per ara, de textos d'historiadors àrabs relatius a Catalunya. Cf. Pere BALANÀ I ABADIA, Pere: *La pre-Catalunya musulmana (ss. VIII-XII): un "esvoranc" en la historiografia catalana*, "Contrapunt" (La Garriga), núm. 3 (1989), pp. 37-40.

13. El *Diccionari de la Llengua Catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (1995) només admet la forma "muladí".

14. Segons l'obra citada a la nota anterior, l'entrada hauria d'ésser "paries".

15. La dependència de la taifa de Lleida respecte a la de Saragossa en determinades èpoques aconsella consignar aquí aquesta entrada. Cf. *L'Islam a Catalunya*, op. cit., pp. 44 i ss.

16. Cf. *L'Islam a Catalunya*, op. cit., p. 10.

17. En certa manera, l'exposició que sobre L'Islam i Catalunya se celebrarà a partir del mes de setembre de 1998, en el marc del Museu d'Història de Catalunya, va ser pensada com a continuació de l'exitosa "Roma a Catalunya".

18. Mot no acceptat encara, ni així ni amb la grafia "múnia", per l'esmentat *Diccionari de la Llengua Catalana*.

19. Cf. *L'Islam a Catalunya, op. cit.*, p. 65 i ss.

20. Malgrat que aquesta taifa és l'única que encara no disposa d'una monografia pròpia (*ibidem*, p. 46), en revistes i llibres de conjunt s'hi troben articles i capítols aprofitables.